

Základy klinické genetiky

Eduard Kočárek

Zimní semestr 2025/2026

<https://www.selectscience.net/editorial-articles/clinical-genetics-automation--where-are-we-now/?artID=41226>

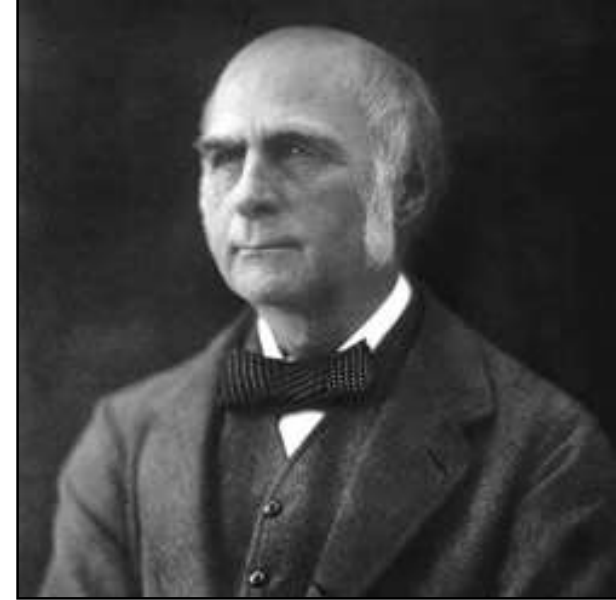
Gregor Johann Mendel (1822 – 1884)

- Rodák z Hynčic ve Slezsku
- Působil v augustiniánském klášteře v Brně
- 1865 (1866) – stěžejní práce *Versuche über Pflanzenhybriden*

- Křížením různých odrůd hrachu zjistil, že **znaky mají párové založení – jeden znak dědí potomek od otce, druhý od matky.**
- Rozlišil **dominantní a recesivní znak.**
- Zakladatel genetiky (i když pojem „genetika“ nikdy nepoužil)
- Mendelovy práce byly dlouho téměř nepovšimnuty, k jejich potvrzení došlo až na přelomu 19./20. století.

Francis Galton (1822 – 1911)

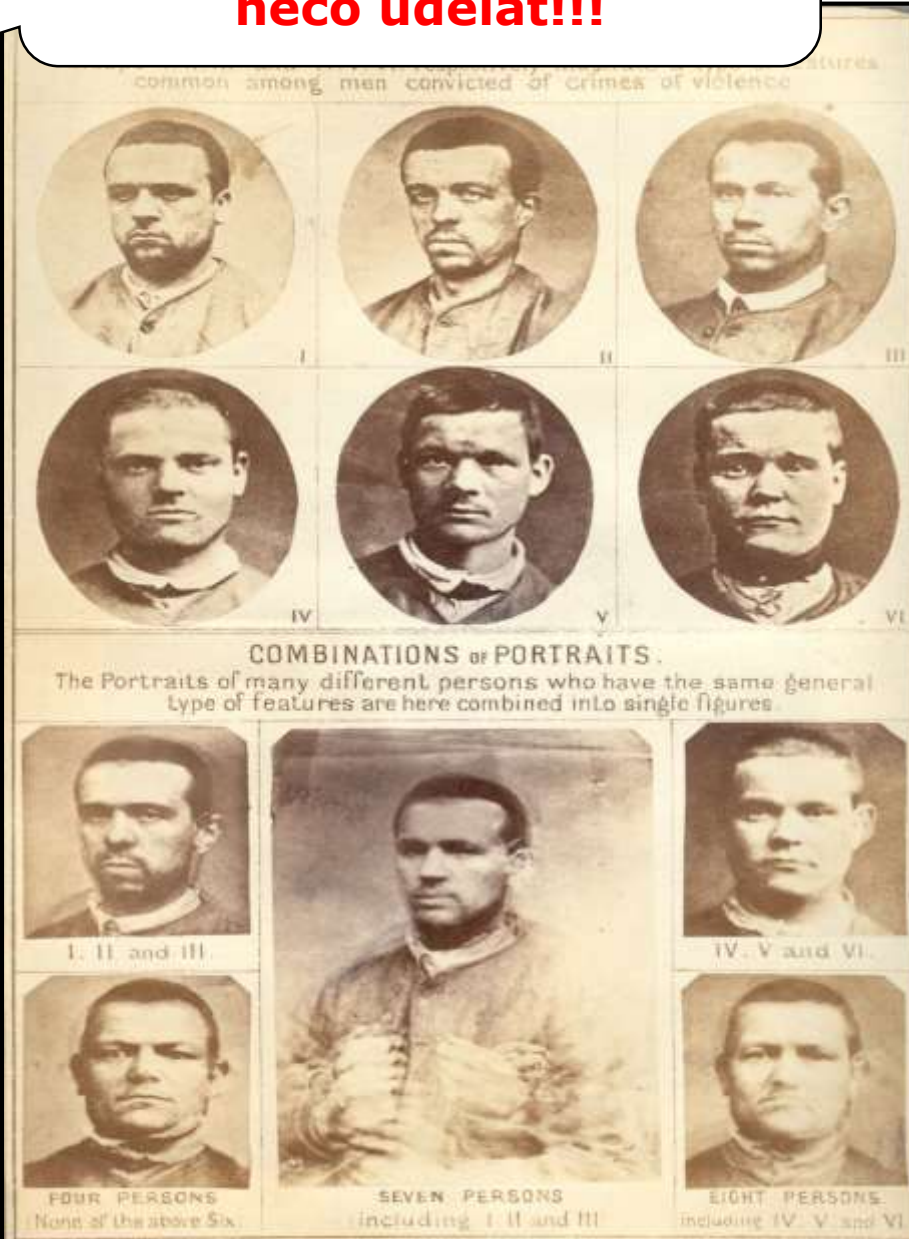
- Bratranec Ch. Darwina
- Zaměřen na dědičnost u člověka
- Úvahy o možném zkvalitnění dědičné výbavy lidské populace, resp. zamezení její degenerace.
- Zakladatel **eugeniky** – termín použit poprvé roku 1883
  - *Eu* = dobrý; *genus* = rod

Galton

Zločinné chování je dědičné a s tím se musí něco udělat!!!

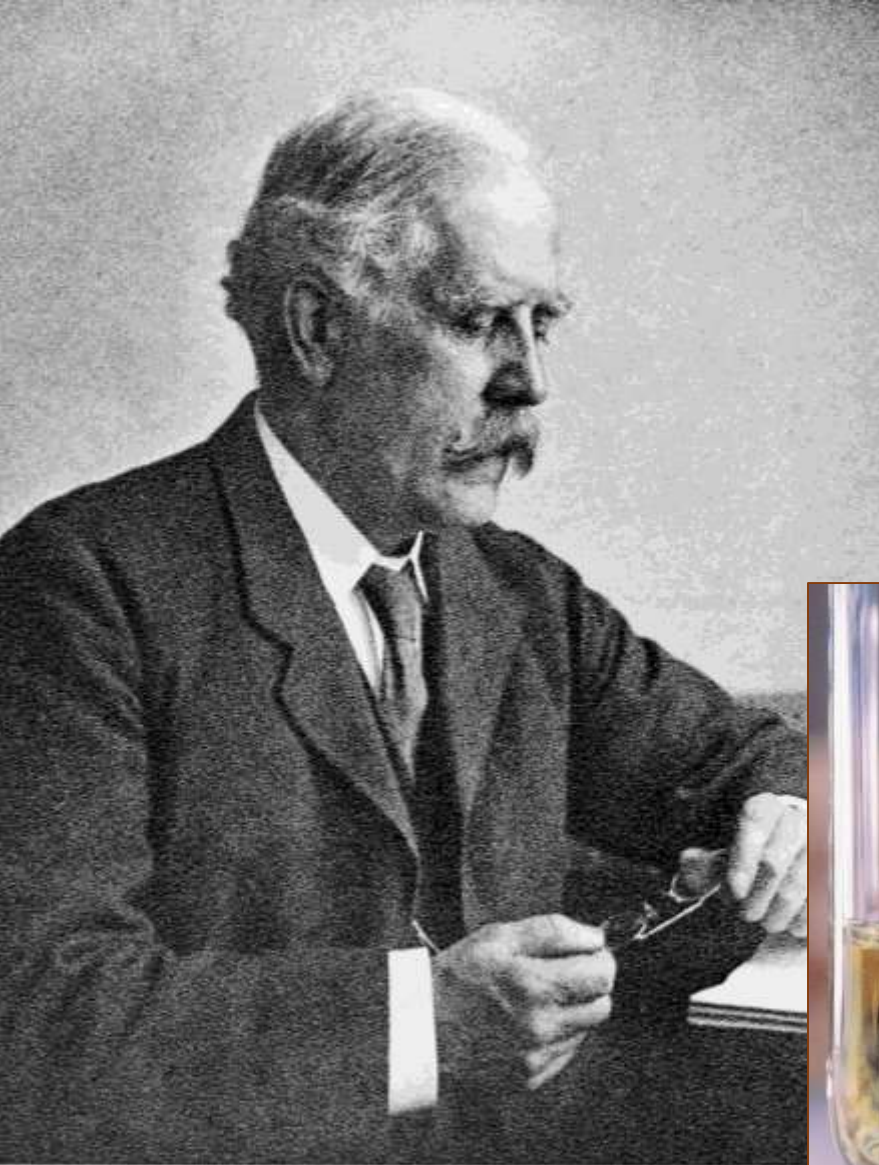
Obrázek převzat z: Jones S., van Loon B.: Genetika. Český překlad: Portál, Praha, 2003, str. 13

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/301897>

Eugenika: nauka zabývající se možnostmi cíleného vyšlechtění zdravého člověka s vhodnými vlastnostmi, resp. zkvalitnění dědičného základu celé lidské populace.

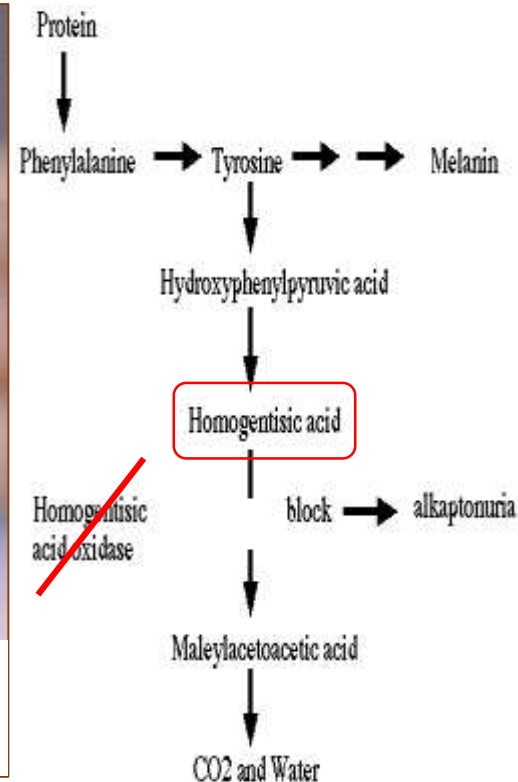
(1857 – 1936)

A. Garrod

R. 1902 **Archibald Garrod** prokázal, že se alkaptonurie dědí podle Mendelových zákonů.

Moč pacienta s alkaptonurií
na vzduchu tmavne...

Klinická genetika

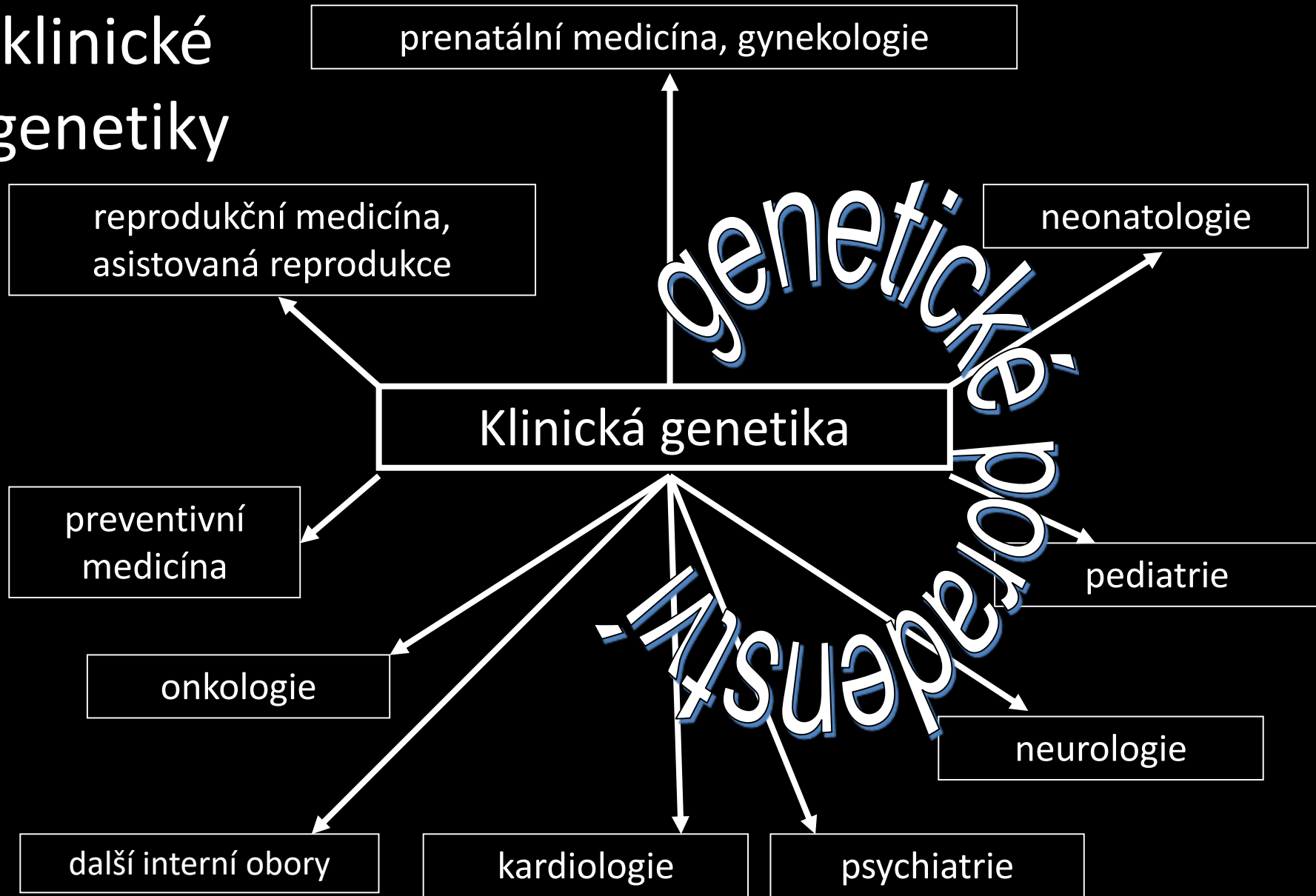
- Zabývá se geneticky podmíněnými patologickými změnami u člověka.
- Úzce souvisí s **genetickým poradenstvím**

<http://www.mountsinaifpa.org/patient-care/practices/genetics>

http://www.cuh.org.uk/addenbrookes/services/clinical/genetics/clinical_genetics/service_information/genetic_counselling.html

Význam klinické genetiky

Úkoly genetického poradenství, resp. klinické genetiky

- Diagnostika

- Odhalení geneticky podmíněných chorob.

Klinická genetika =
diagnosticky preventivní obor.

- Prevence

- Zjišťování genetického rizika různých vad nebo chorob, snaha o optimální řešení situace.

- Léčba vad a chorob

- **Kauzální léčba** geneticky podmíněných chorob (tzv. **genová terapie**) je stále ve stádiu vývoje, na člověku se zatím provádí jen ve výjimečných případech.
- Uplatňuje se péče **symptomatická** (tj. omezení projevů choroby, aniž bychom léčili její příčinu – tedy mutaci v DNA).

- Registrace

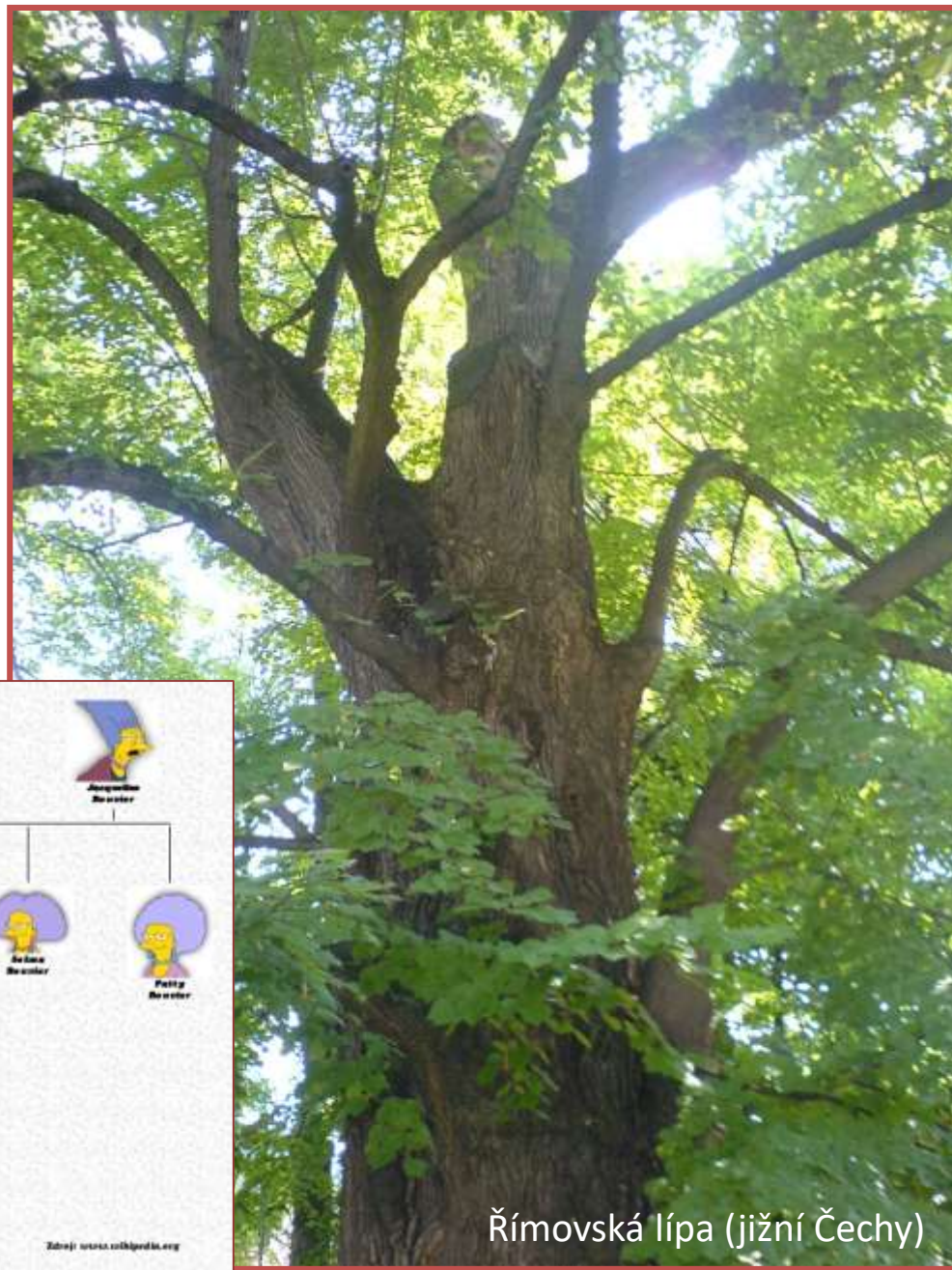
- Zaznamenání výskytu vrozených vývojových vad a geneticky podmíněných chorob v daném regionu, resp. v celé České republice,
- Účel: získat lepší povědomí o stavu populace a úspěšnosti diagnostiky, o nálezech nových geneticky podmíněných chorob atd.

Genetická konzultace

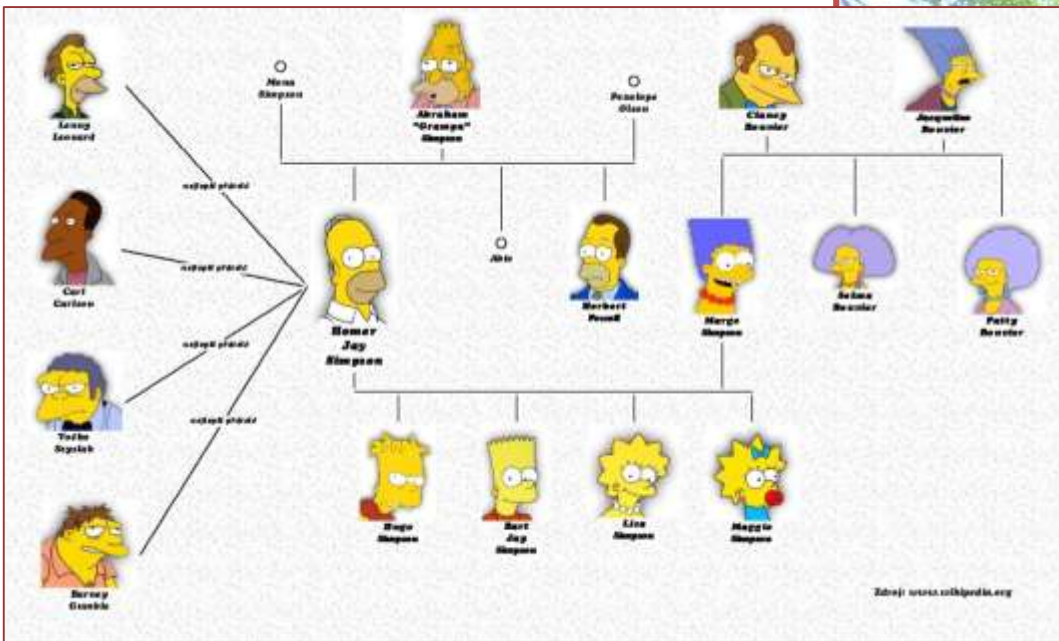
- Konzultace klinického genetika s pacientem, resp. **probandem** (tj. osobou, která podává genetikovi informace o příslušné rodině).
- Základní výstup genetické konzultace –
rodinná anamnéza
  - Pacient, resp. proband vyplní **rodokmenový dotazník**, v němž uvede:
    - Věk, pohlaví a zdravotní stav probanda a jeho příbuzných.
    - U zemřelých příbuzných příčinu úmrtí
    - U nádorových onemocnění bližší určení choroby (tj. který orgán byl nádorem postižen).
    - Zda je některý z příbuzných „nevlastní“

Sestavení rodokmenu

- = Genealogická analýza

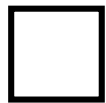

Římovská lípa (jilná Čechy)

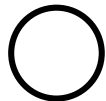

Zdroj: wikipedia.org

Rodokmenové symboly

zdravý muž

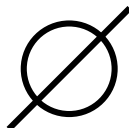
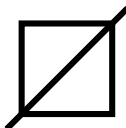
zdravá žena

jedinec neznámého
pohlaví

postižený muž,
postižená žena

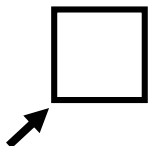
zemřelý muž,
zemřelá žena

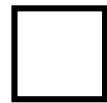
heterozygoti u
autozomově recesivní
choroby

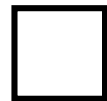
přenašečka u
gonozomově
recesivní choroby

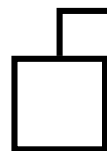
proband (označen
šipkou)

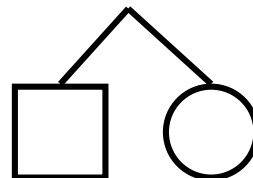
manželský (popř.
partnerský) pár

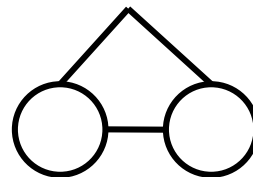
příbuzenský sňatek

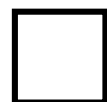
potomci

dvojvaječná
(dizygotní) dvojčata

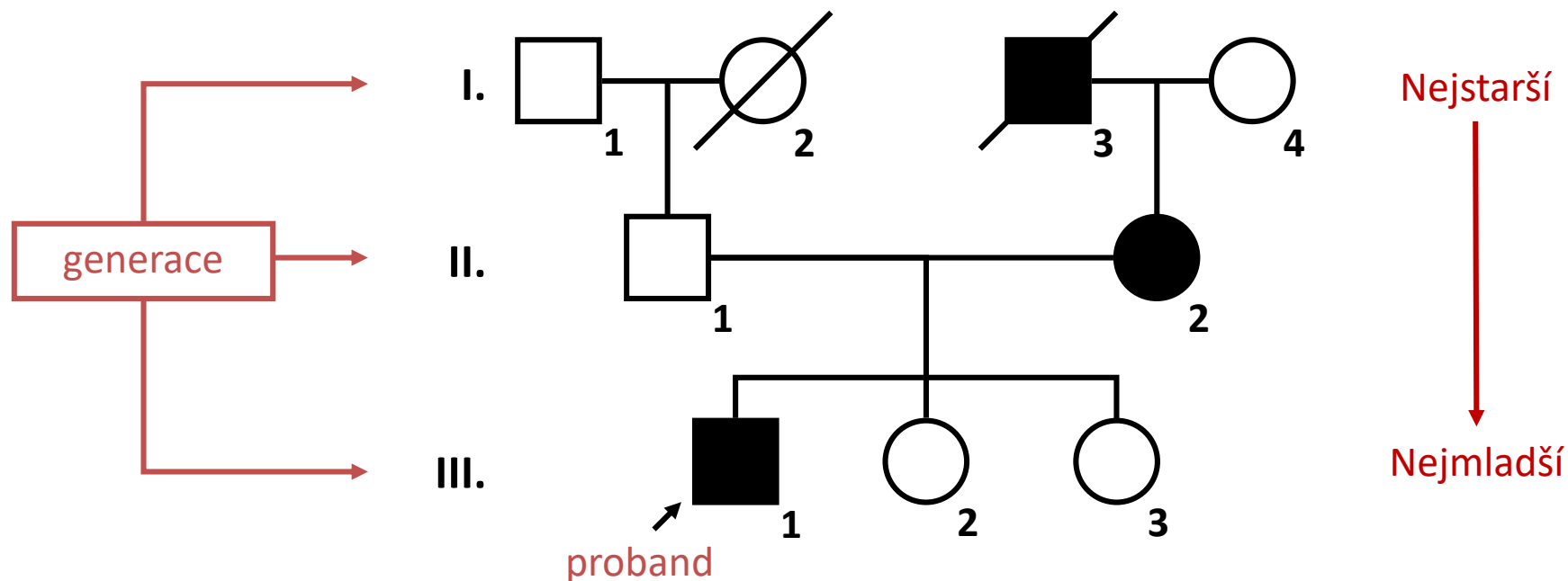
jednovaječná
(monozygotní) dvojčata

potrat

Ukázka rodokmenu

Označení osob – např. I/4, II/1, III/2

Geneticky podmíněné choroby

- **Monogenní (monogenické)** – způsobeny poruchou neboli **mutací** jednoho genu – jejich přenos z generace na generaci se v mnoha případech řídí pravidly, která lze odvodit z **Mendelových zákonů**.
- **Multifaktoriální** – uplatňuje se genetické pozadí (více genů) spolu s vlivem vnějšího prostředí
- **Chromozomové** – způsobeny chromozomovými aberacemi – *viz přednášky z cytogenetiky*

Monogenní dědičné znaky

Nástropní malba na kolonádě v Mariánských Lázních

Základní pojmy a poznatky obecné genetiky

- Každý gen má více **konkrétních forem neboli alel**.
- Každá alela může podmiňovat jiný projev příslušného znaku
  - např. u hrachu má **gen pro barvu květů** dvě alely:
    - Alelu pro červený květ
    - Alelu pro bílý květ
- Každý jedinec má dvě alely téhož genu: jednu od matky, druhou od otce
  - (neplatí tak úplně pro geny na pohlavních chromozomech)
- Kombinace alel u daného jedince: **genotyp**
- Soubor znaků zjistitelných pozorováním jedince: **fenotyp**
- Alely se mohou, ale nemusí ve fenotypu projevit. Závisí na tom, v jaké jsou kombinaci.

Viz též přednášku „Mutace a polymorfismy“

Genotypy a fenotypy podle kombinace alel

Pro dědičnost s úplnou dominancí platí:

● **A** – dominantní alela – projeví se vždy, pokud je v genotypu

○ **a** – recesivní alela – projeví se jen tehdy, pokud není v genotypu alela dominantní

Fenotyp

Genotyp

A A

A a

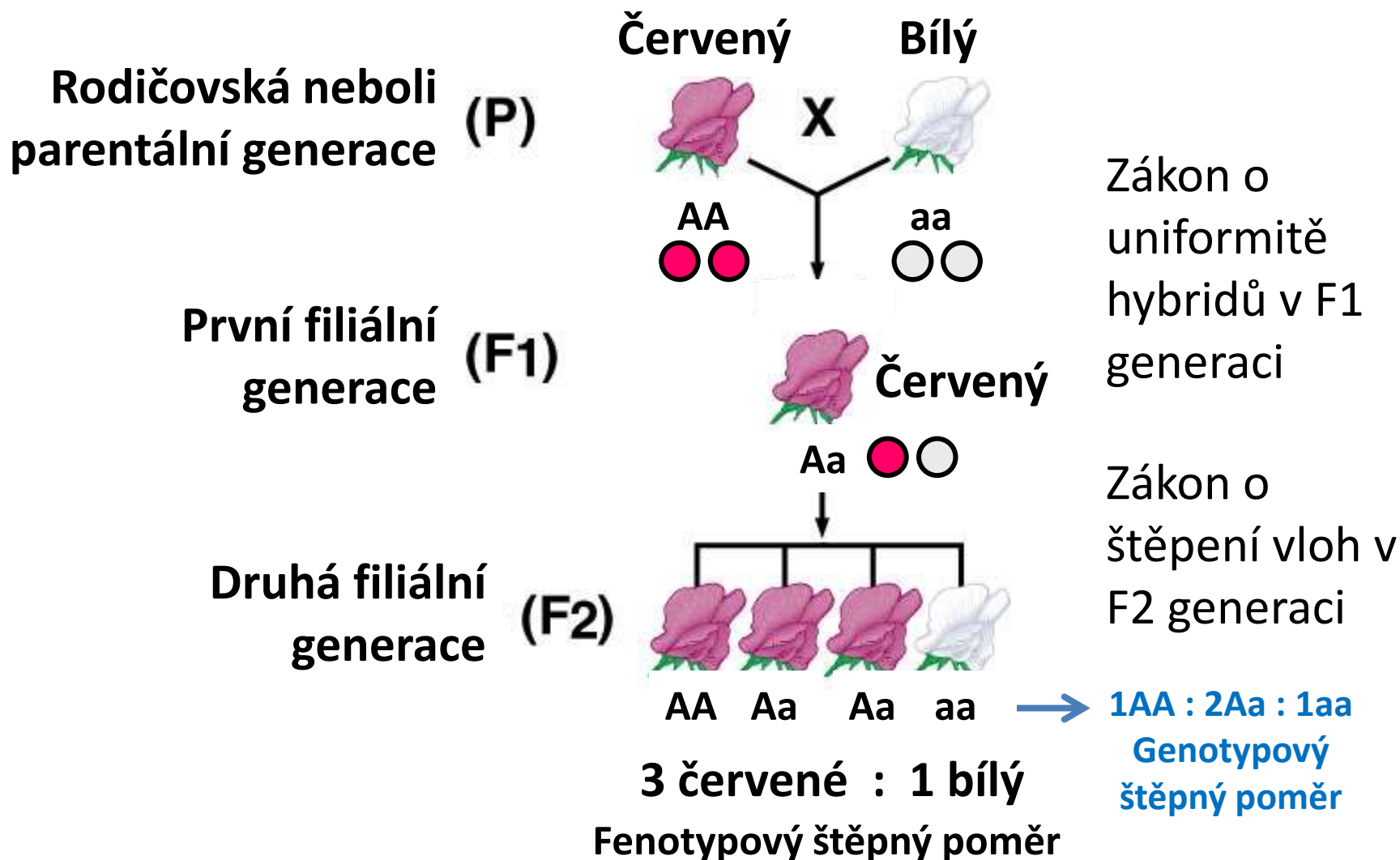
a a

Dominantní
homozygot

Heterozygot

Recesivní
homozygot

První a druhý Mendelův zákon

Punnetův čtverec zobrazuje výsledky křížení

gamety		AA	
		●	●
aa	○	Aa ●○	Aa ●○
	○	Aa ●○	Aa ●○

1. Mendelův zákon

gamety		Aa	
		●	○
Aa	●	AA ●●	Aa ●○
	○	Aa ●○	aa ○○

2. Mendelův zákon

Autozomově dominantní choroby

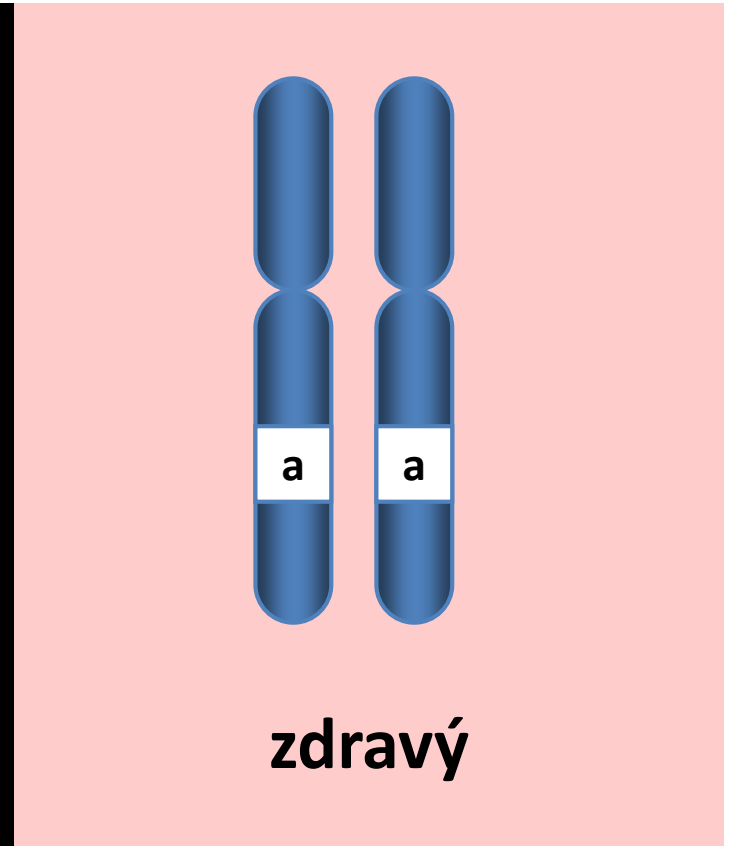
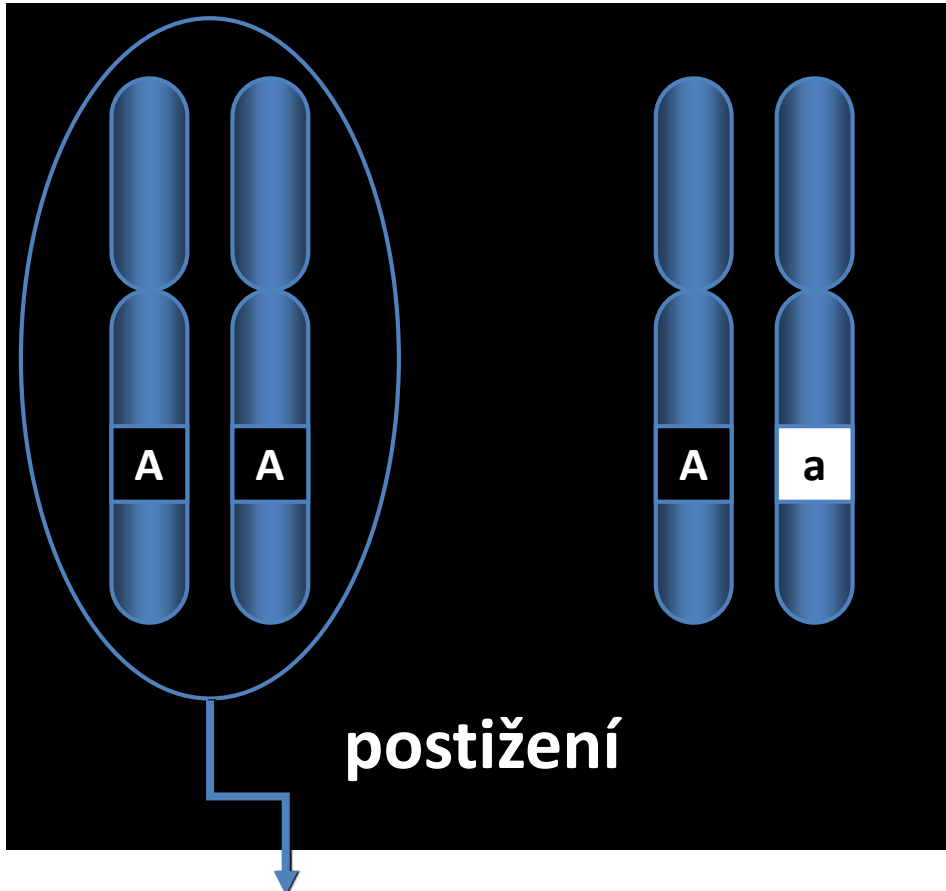

Autozomově dominantní (AD)

Dominantní homozygot

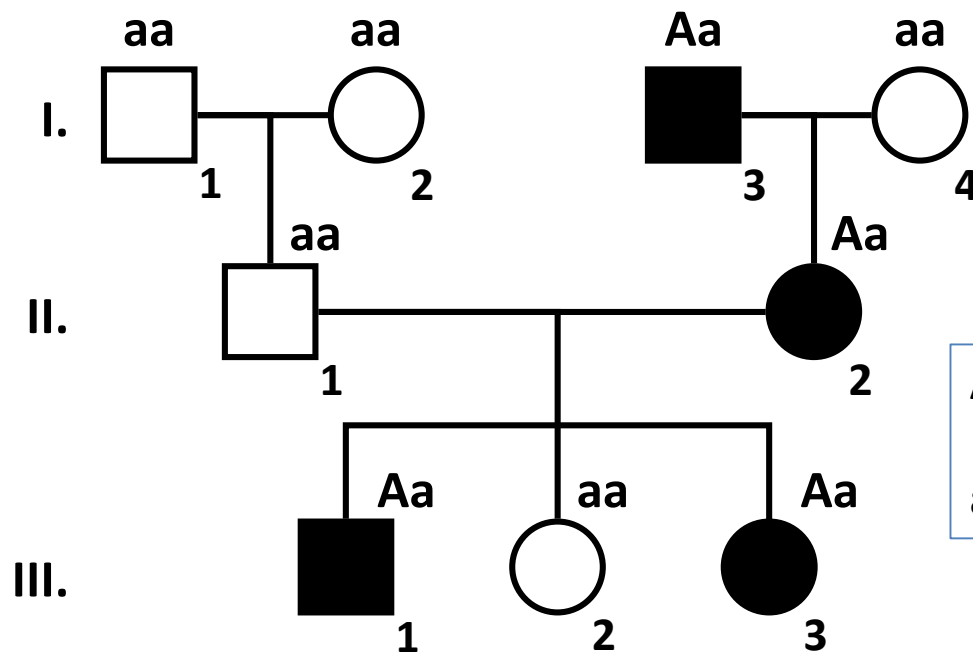
Heterozygot

Recesivní homozygot

Homozygotně dominantní kombinace
alel je často prenatálně nebo
perinatálně letální

Rodokmen s výskytem AD choroby

A = dominantní („nemocná“) alela

a = recesivní („zdravá“) alela

Achondroplázie (chondrodystrofie)

Porucha vývinu
chrupavek, malý
dysproporční
vzrůst

Huntingtonova chorea (choroba)

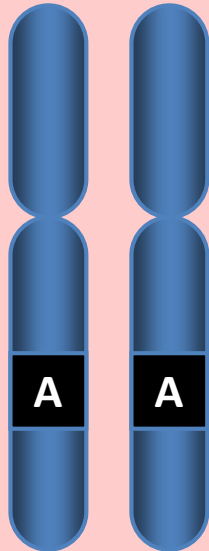
- Má rovněž autozomově dominantní přenos.
- *Blíže viz přednáška o mutacích*

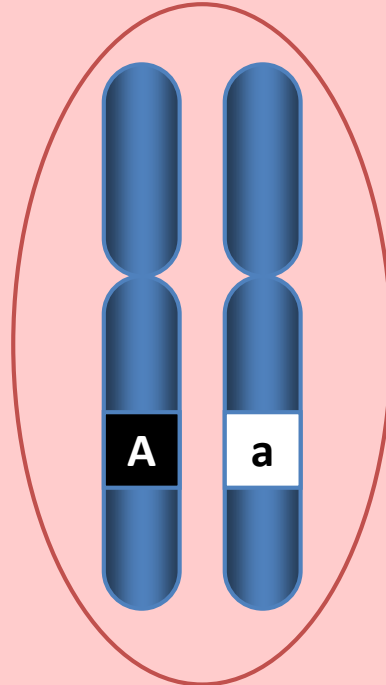
Autozomově recesivní choroby

Autozomově recesivní (AR)

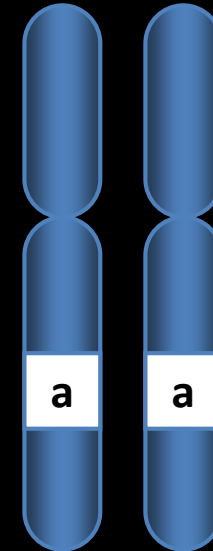
Dominantní homozygot

Heterozygot

Recesivní homozygot

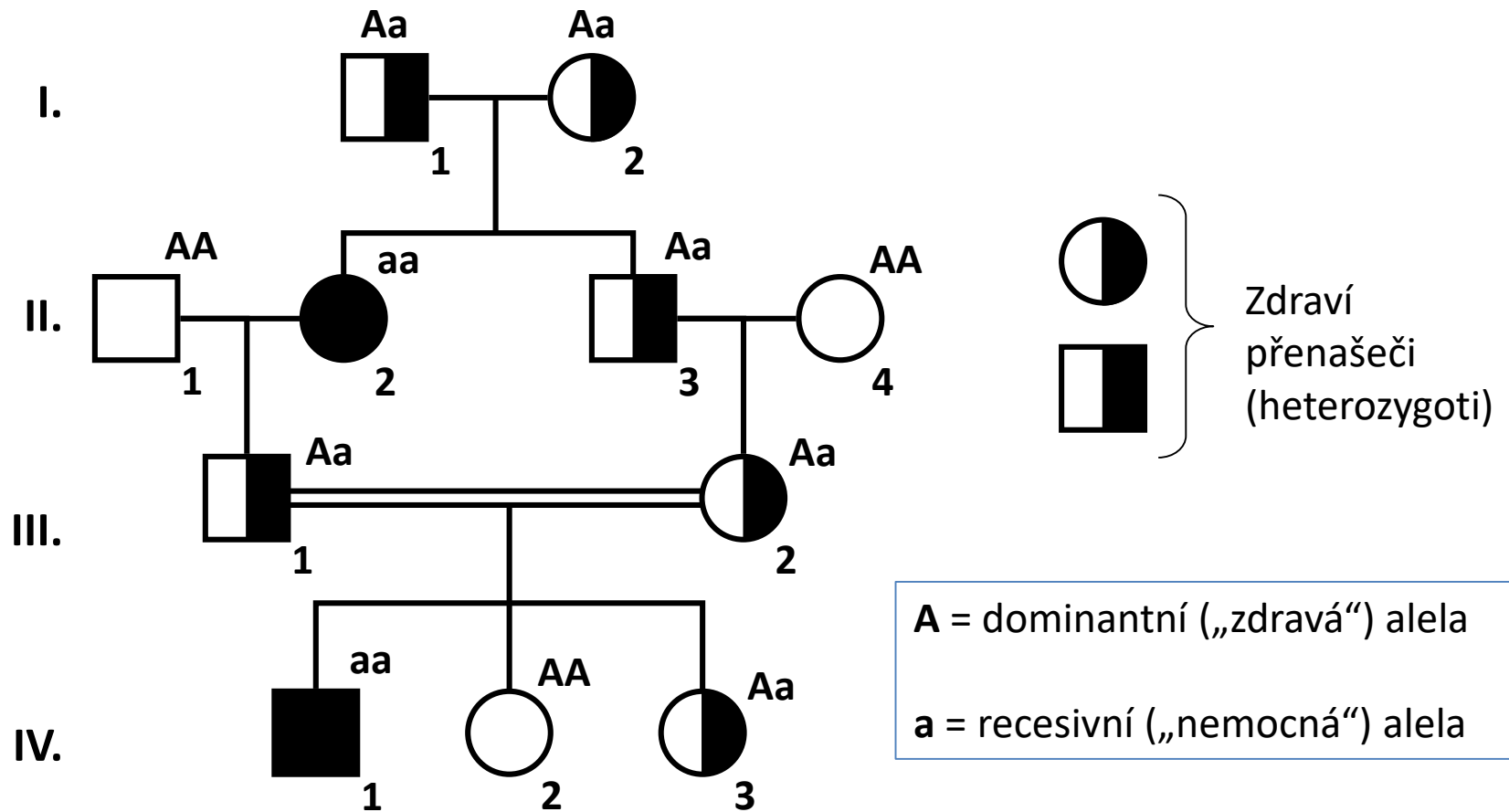

zdraví

postižený

Zdravý přenašeč (přenašečka)

Rodokmen s výskytem AR choroby

Fenylketonurie (PKU)

Enzym fenylalanin
hydroxyláza (PAH) je
následkem mutace
neaktivní.

Vhodnou dietou (bez fenylalaninu) lze zabránit
nástupu patologických projevů choroby .

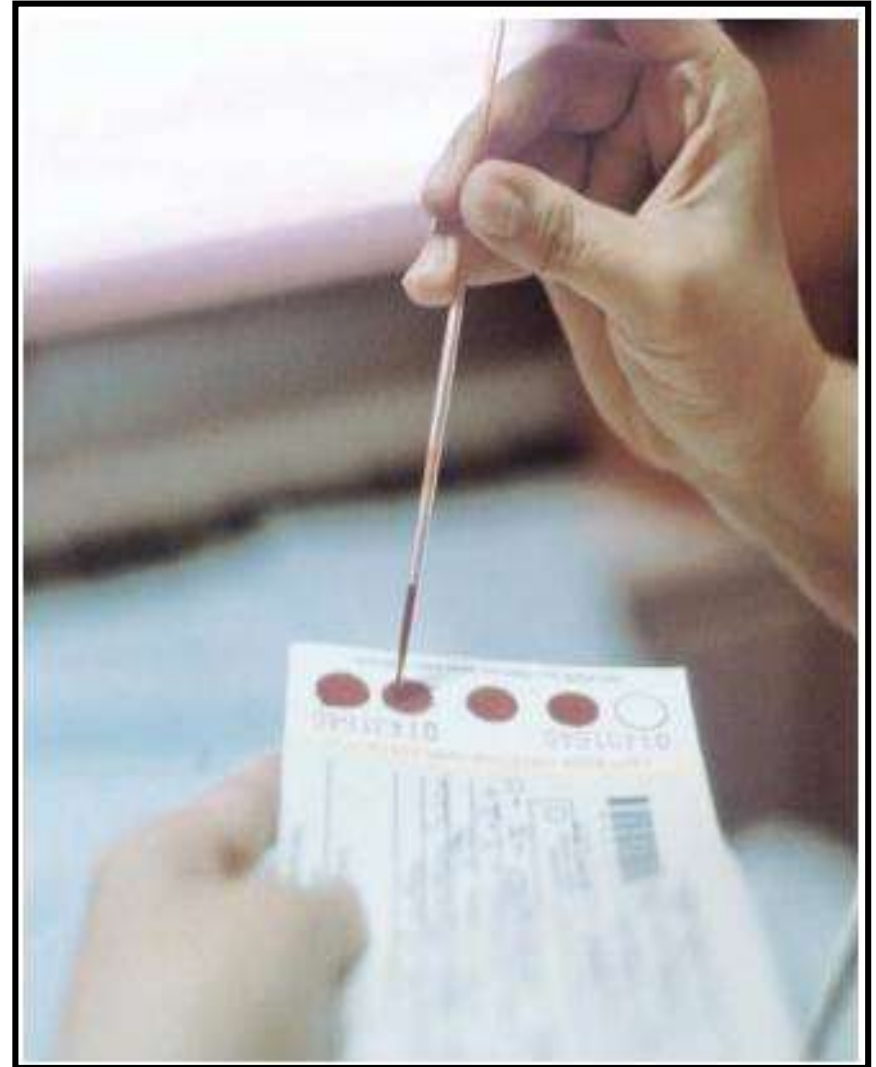

Zdravá matka a její dítě postižené
fenylketonurií

Novorozenecký screening fenylketonurie

Včasný záchyt fenylketonurie umožní zavedení vhodné diety (bez fenylalaninu), čímž lze předejít rozvoji choroby.

Cystická fibróza

V plicních sklípcích se hromadí hlen (nebezpečí udušení).

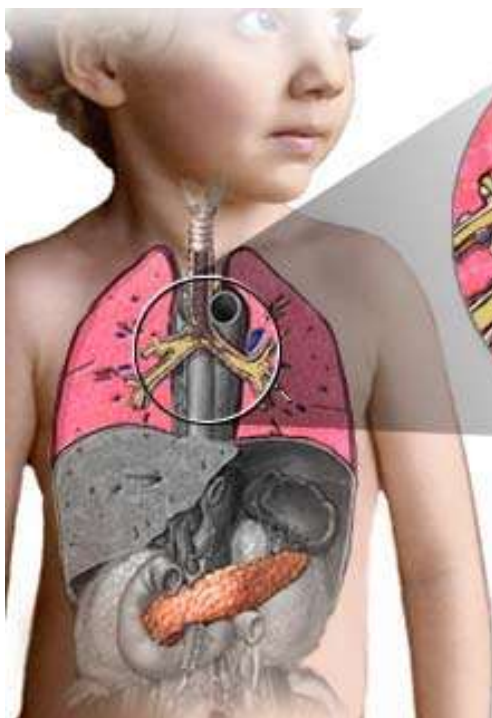

Hlen blokuje pankreatické vývody

Pancreatic duct

Pancreas

Cystic fibrosis is a hereditary disorder characterized by lung congestion and infection and malabsorption of nutrients by the pancreas

ADAM.

Porucha transportu chloridových iontů – výskyt NaCl v potu – „slané děti“

Dnes se provádí novorozenecký screening.

Cystická fibróza – dýchací obtíže, nutnost stálého ostraňování hlenu, pacienti vyžadují intenzivní péči.

Problém s
oportunními
respiračními
infekcemi – např.
Burkholderia
cenocepacia

Doba dožití se s
pokrokem
medicíny
prodlužuje, dnes
se pohybuje okolo
30 – 40 let.

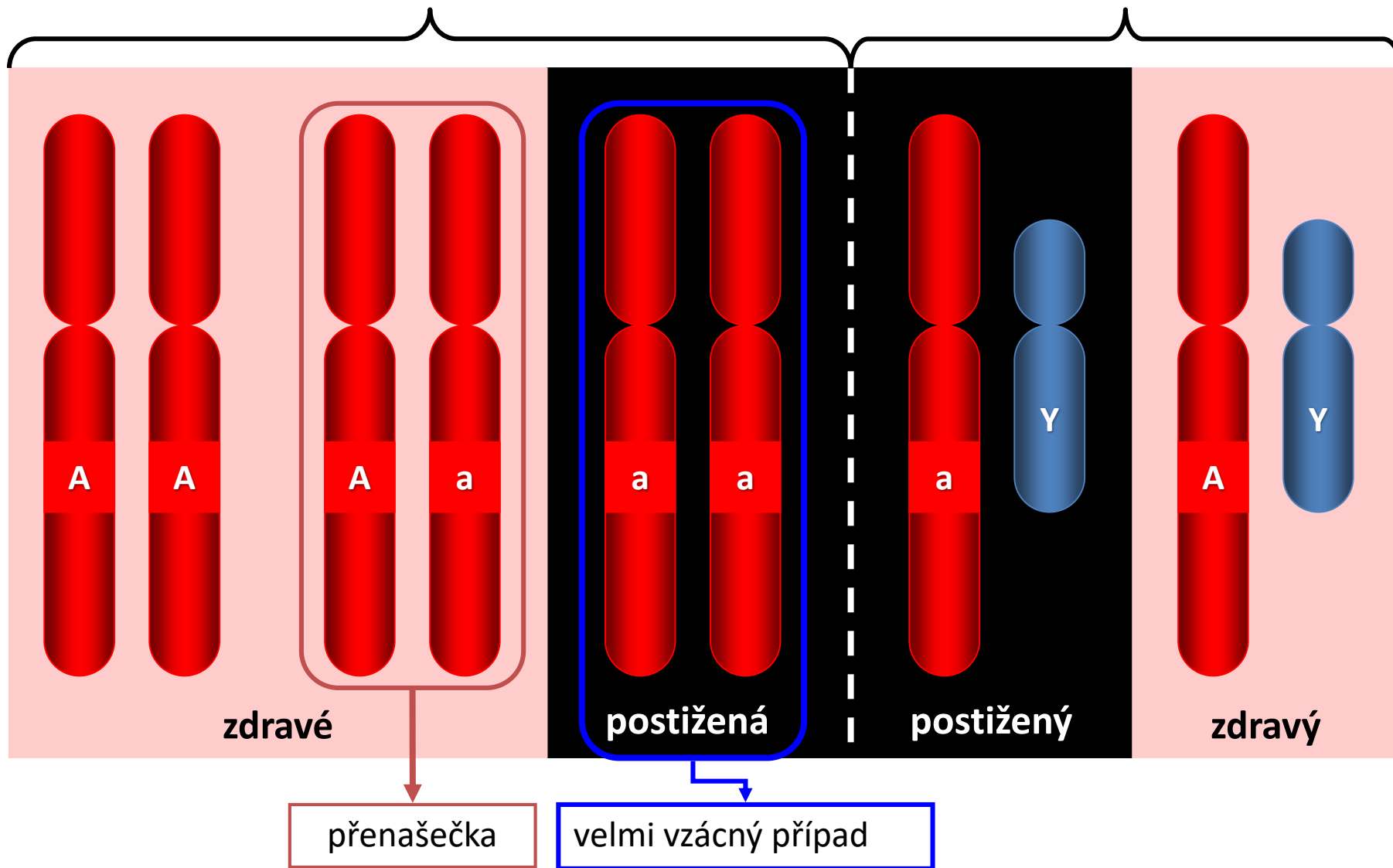

X-vázané recesivní choroby (XR)
neboli
gonozomově recesivní choroby (GR)

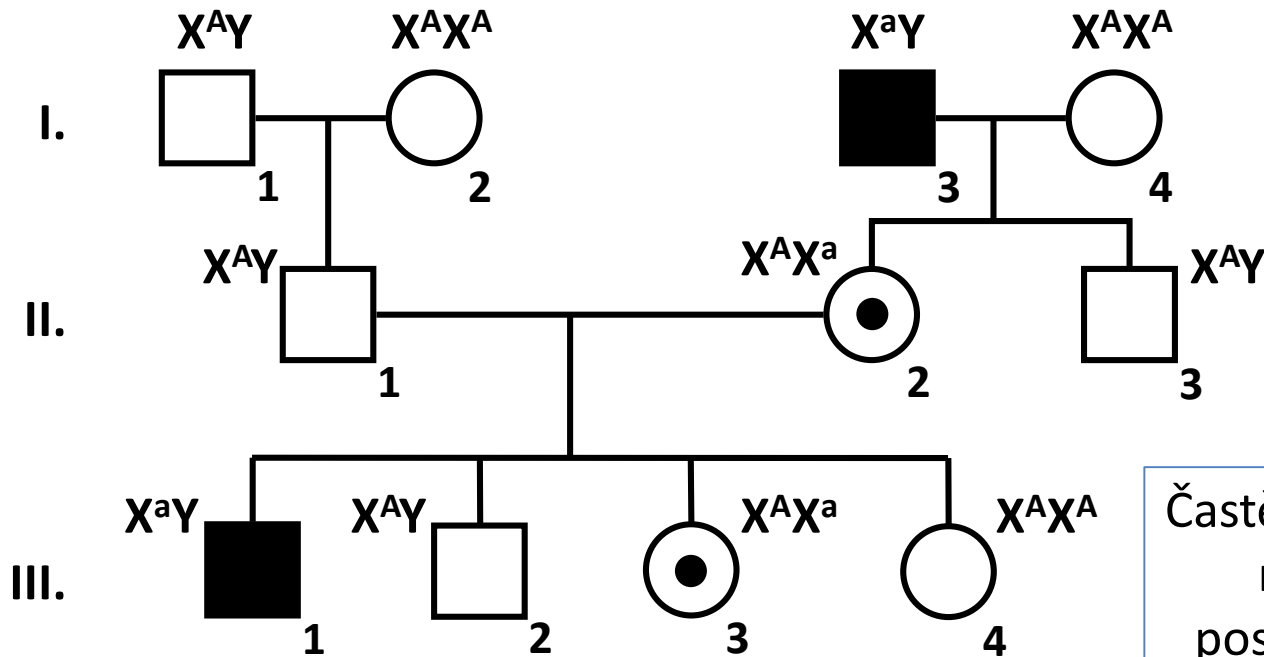
X-vázané recesivní (gonozomově recesivní) choroby

ženy

muži

Rodokmen s výskytem GR choroby

Častěji jsou postiženi muži, výskyt postižených žen je velmi vzácný.

X^A = chromozom X nesoucí dominantní („zdravou“) alelu
 X^a = chromozom X nesoucí recesivní („nemocnou“) alelu

 Nepostižená přenašečka GR choroby (heterozygotka $X^A X^a$)

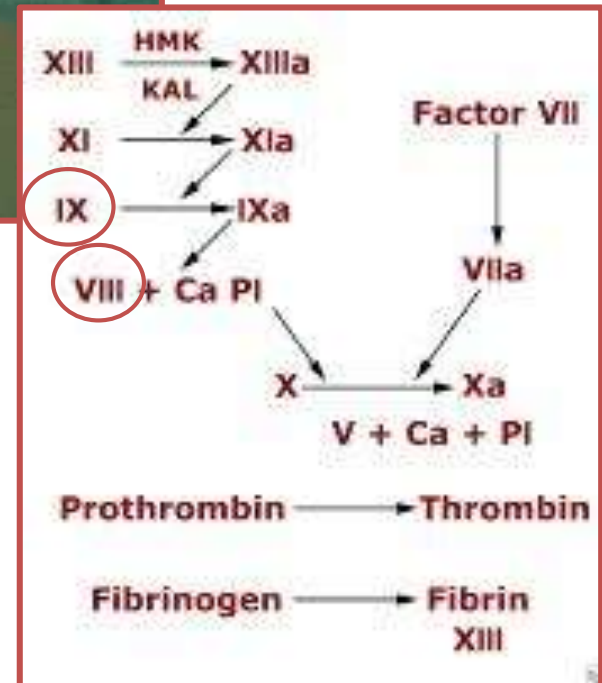
Hemofilie

Výrony krve do kloubů
nebo jiných částí těla.

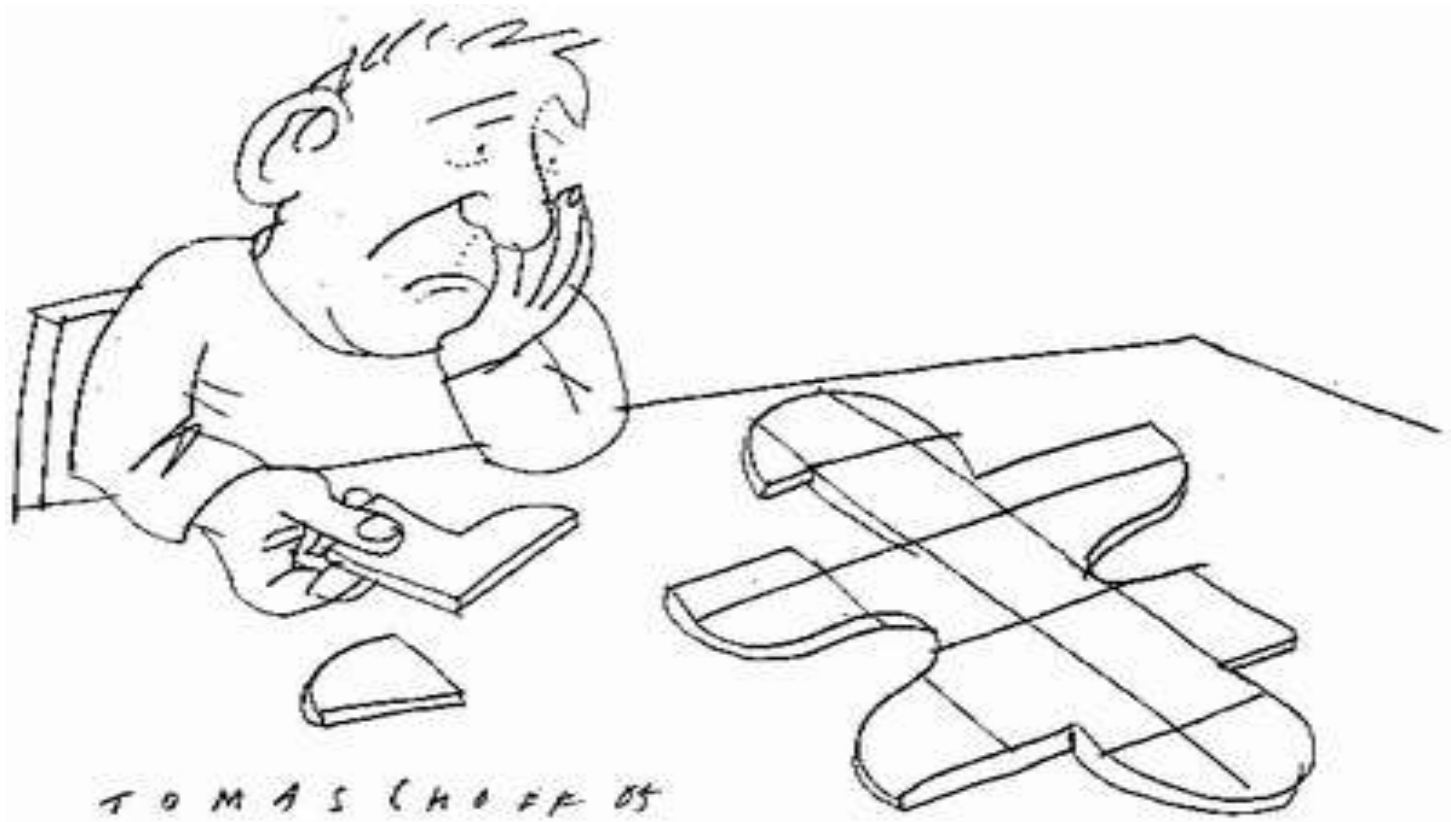
Defekt
koagulačního
faktoru VIII nebo IX
– následkem je
**porucha srážlivosti
krve.**

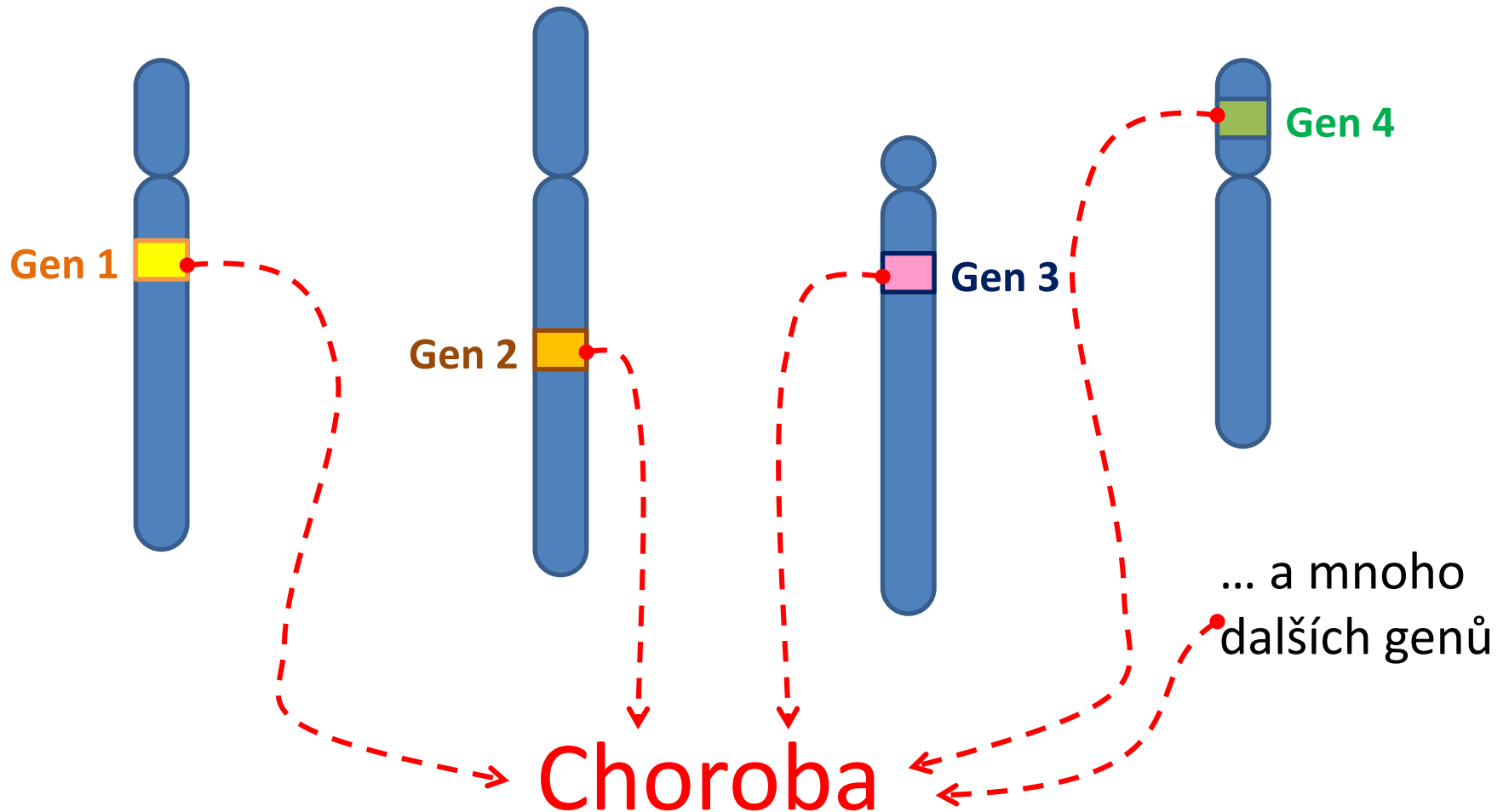
Syndrom fragilního chromozomu X

- Má rovněž X-vázaný recesivní přenos.
- *Blíže viz přednáška o mutacích.*
- Ženy-přenašečky sice nemají výraznou mentální retardaci, ale mají zpravidla závažné poruchy učení.

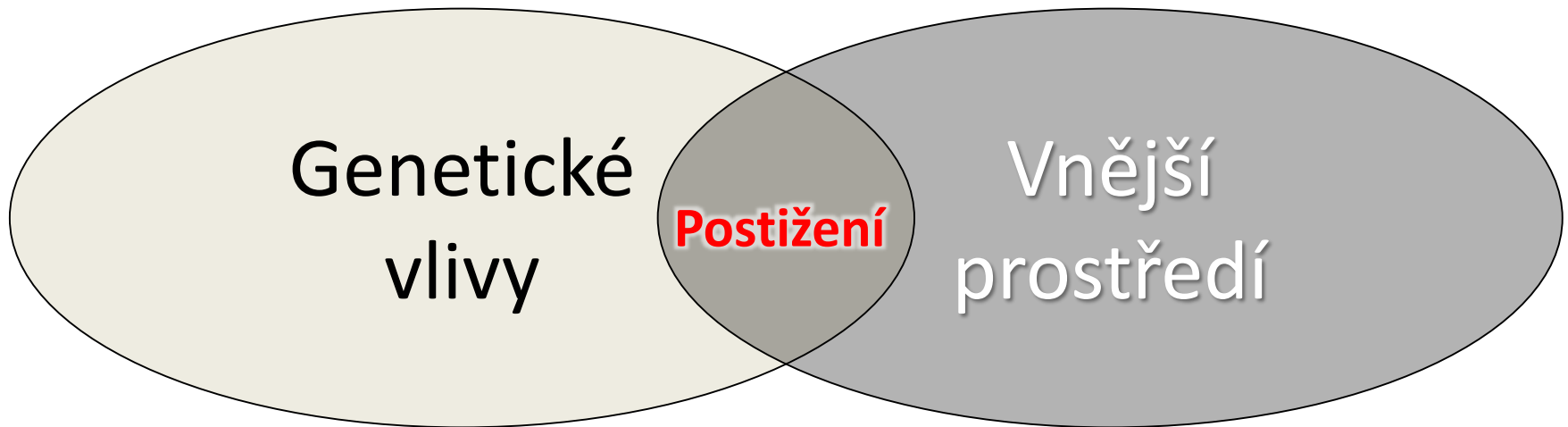
Multifaktoriálně dědičné znaky a choroby

Multifaktoriální choroby mají polygenní základ

Multifaktoriální choroby

Polygenní základ + faktory vnějšího prostředí

Člověk od rodičů nedědí chorobu jako takovou, ale pouze **genetickou predispozici** k ní. Zda se choroba projeví, záleží na faktorech vnějšího prostředí.

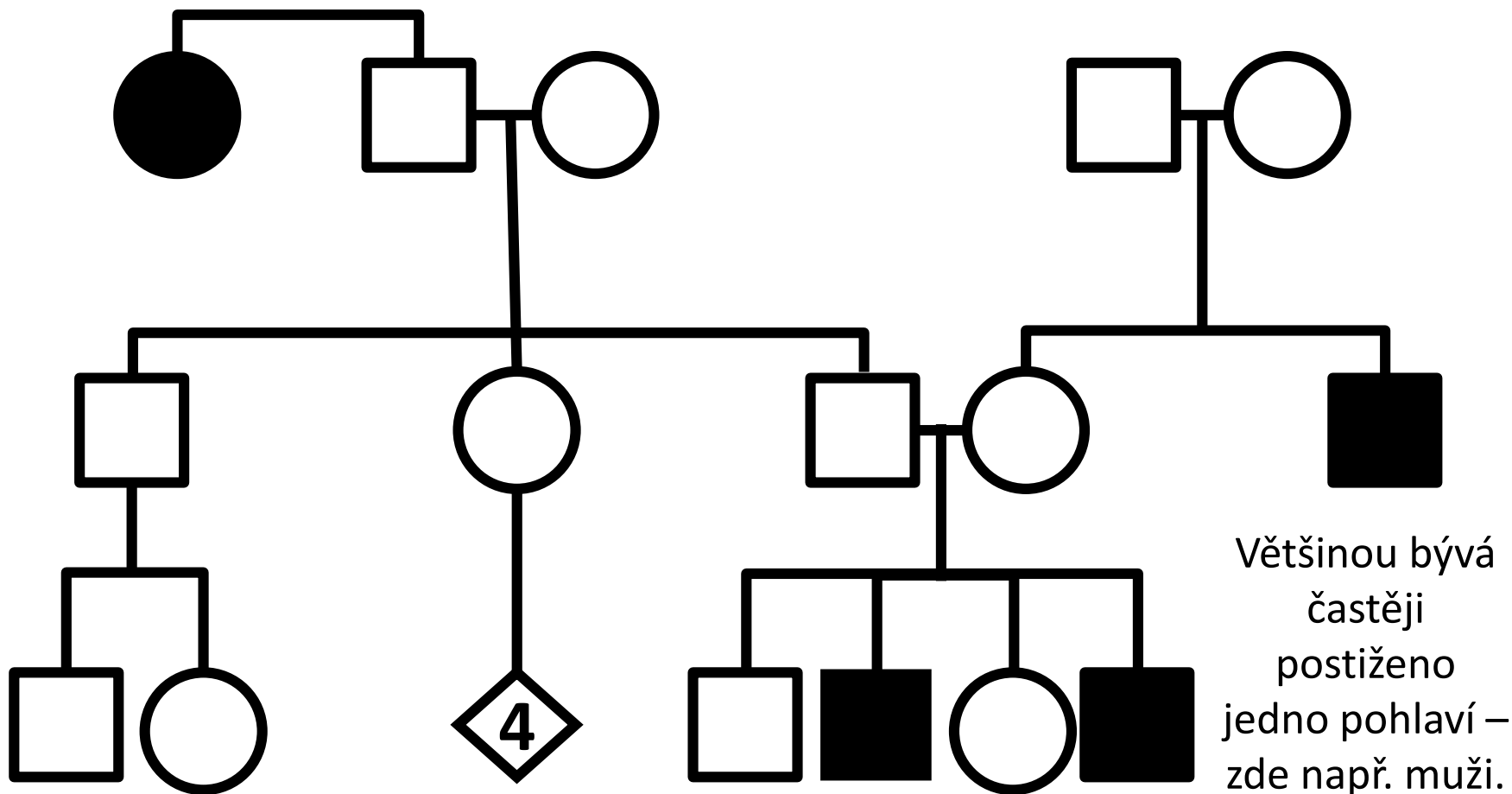

Pro multifaktoriální choroby je typické:

- Jejich vznik je podmíněn kombinací alel více různých genů = mají **polygenní základ**.
- Kombinace alel však zpravidla nestačí = k projevu choroby je nutná **spoluúčast vnějších faktorů** (např. specifického typu stravy, stresu, infekcí, aplikace specifických léčiv nebo jiných chemických látek apod.)
- **Příklad:** *Diabetes mellitus* 2. typu („cukrovka“) je multifaktoriální onemocnění. Pokud bude osoba, která zdělila „rizikové“ alely, od dětství konzumovat zdravou stravu s nízkým podílem cukrů, chránit se před infekcemi a nadměrným stresem, provozovat v rozumné míře fyzickou aktivitu atd., má šanci, že neonemocní, anebo onemocnění u ní propukne až ve velmi vysokém věku. Naopak osoba s nesprávným způsobem stravování, popř. pod vlivem nadměrného stresu, různých infekcí apod. může onemocnět již ve středním věku.

Rodokmen s výskytem multifaktoriální choroby

Není žádný typický rodokmen, dědičný přenos může připomínat AR, někdy však i AD nebo GR dědičnost.

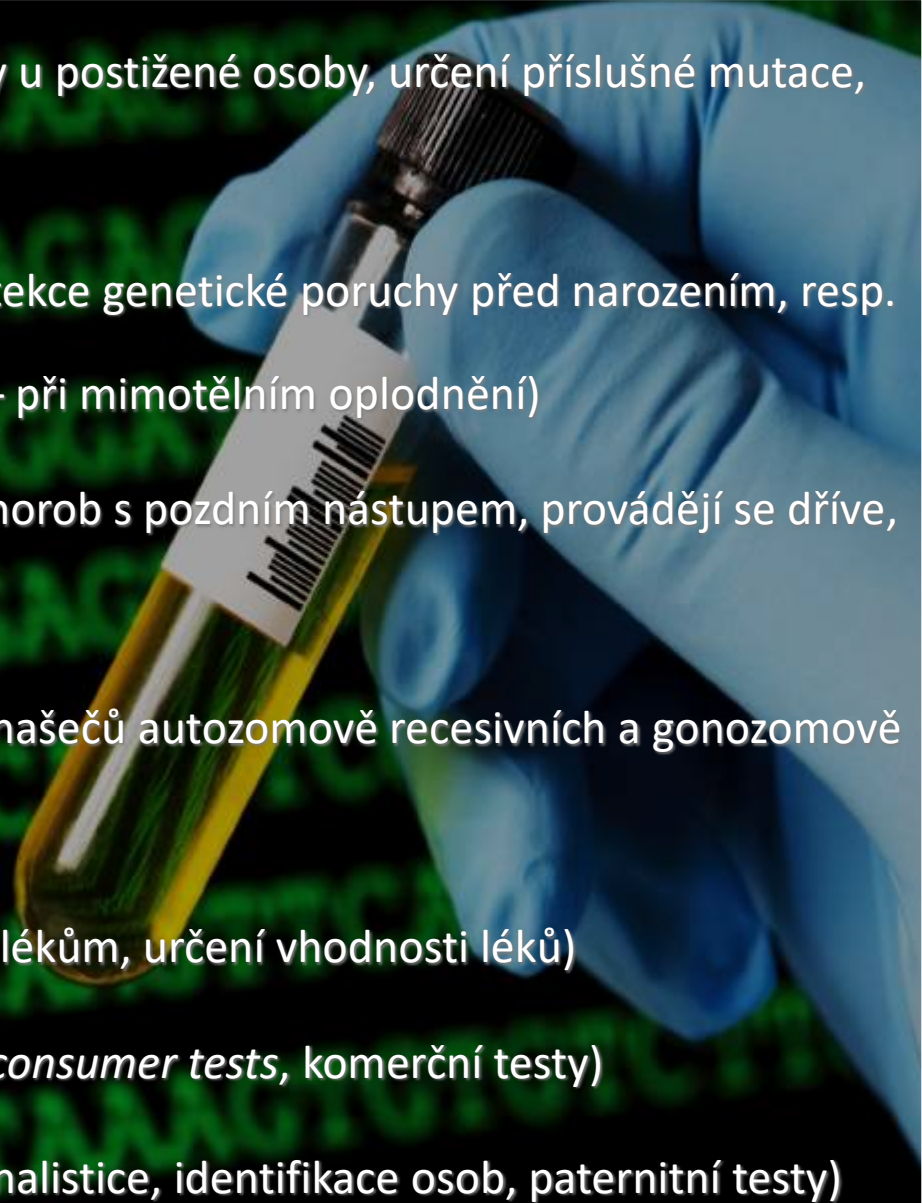

K multifaktoriálním chorobám patří:

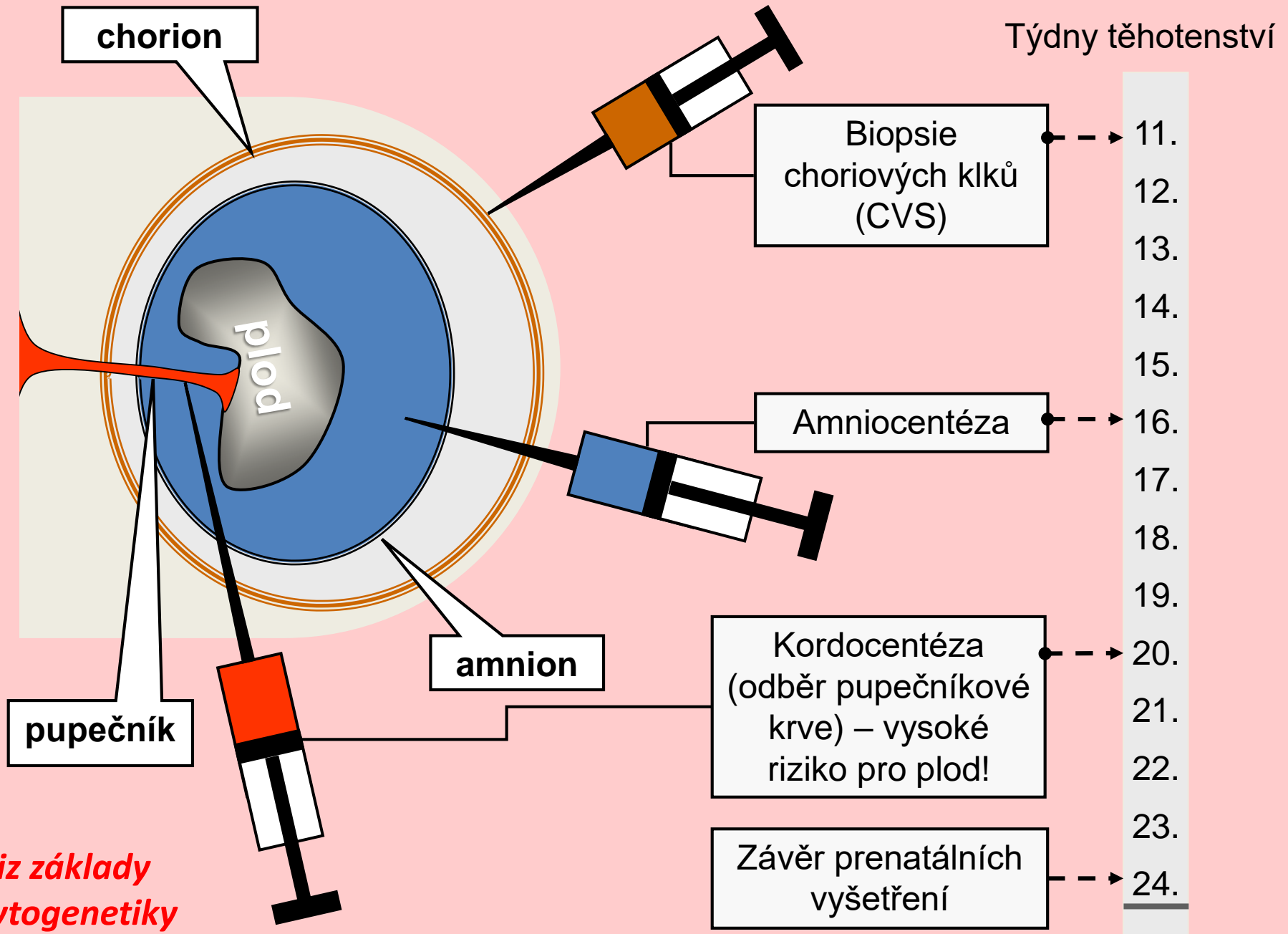
- Některé vrozené vývojové vady, např. vrozená luxace kyčlí, vrozené zúžení vrátníku (pylorostenóza)
- Mnohá nádorová onemocnění
- *Diabetes mellitus* 1. i 2. typu
- Hypertenze
- Ateroskleróza
- Obezita
- Revmatické nemoci
- Roztroušená skleróza
- Některá psychiatrická onemocnění: např. bipolární porucha, schizofrenie, Alzheimerova choroba (většina případů); genetické pozadí bylo zjištěno i u alkoholismu

Základní typy genetických testů

- **Diagnostické testy** (diagnóza dané choroby u postižené osoby, určení příslušné mutace, resp. chromozomové aberace)
- **Prenatální a preimplantační vyšetření** (detekce genetické poruchy před narozením, resp. před implantací embrya do dělohy matky – při mimotělním oplodnění)
- **Prediktivní (presymptomatické) testy** (u chorob s pozdním nástupem, provádějí se dříve, než propukne choroba)
- **Testy přenašečství** (vyšetření zdravých přenašečů autozomově recesivních a gonozomově recesivních chorob)
- **Farmakogenomické testy** (testy citlivosti k lékům, určení vhodnosti léků)
- **Rekreační testy, resp. testy DTC** (*direct to consumer tests*, komerční testy)
- **Forenzní testy** (v soudním lékařství a kriminalistice, identifikace osob, paternitní testy)

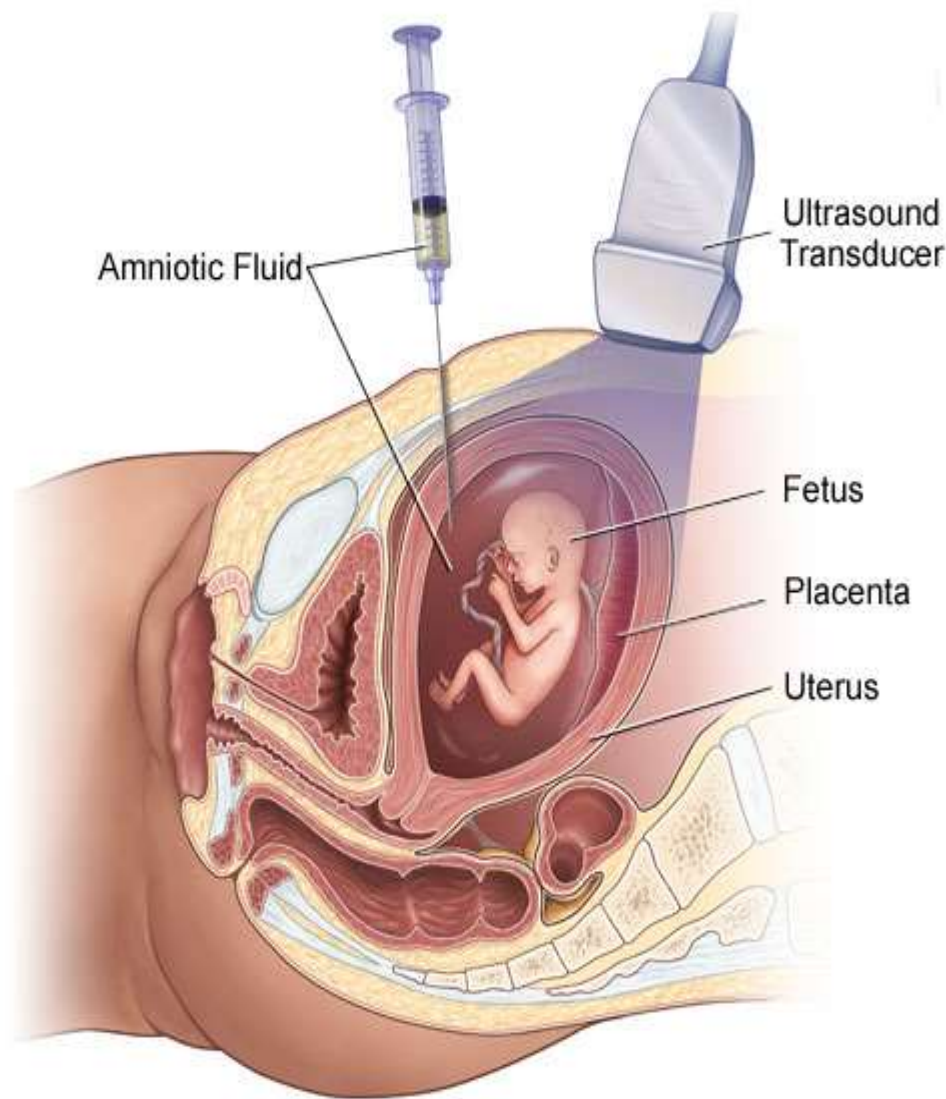

Invazivní prenatalní vyšetření

Amniocentéza = odběr plodové vody

Co bychom měli ještě o prenatálních vyšetřeních vědět?

- Žádný invazivní odběr není zcela bez rizika – **riziko amniocentézy je cca 0,5%** (nejnižší ze všech prenatálních odběrů).
- S invazivním vyšetřením musí těhotná žena písemně souhlasit (podepsat **pozitivní revers**).
- V současnosti se namísto invazivních odběrů postupně zavádí **analýza DNA plodu z krve matky** – tzv. „nipt“ (*non-invasive prenatal test*, screeningový test založený na molekulárně genetickém vyšetření).

Před provedením genetického testu (resp. odběrem materiálu – nejen prenatalně):

- Pacient, resp. jeho zákonný zástupce by měl být poučen o vyšetření a jeho rizicích.
- Pacient, resp. jeho zákonný zástupce by měl vyjádřit písemný souhlas (**pozitivní revers**), resp. nesouhlas (**negativní revers**) s provedením vyšetření.
- Důležité zejména v klinické genetice (ochrana osobních údajů, data se týkají nejen pacienta, ale i jeho příbuzných)
- Pacient má právo vědět i nevědět!
- U nezletilých pacientů se nedoporučuje provádět prediktivní genetické testování na onemocnění s nástupem v dospělém věku.

Na shledanou!

